

Засоби вираження і відтворення в українських перекладах асертивної ілокуції текстів міжнародного права

І. П. Ігнатенко, Ж. Л. Лемешко

Національна Академія образотворчого мистецтва і архітектури
Corresponding author. E-mail: zhanna-78@bigmir.net

Paper received 08.09.21; Accepted for publication 19.09.21.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2021-257IX75-06>

Анотація. Стаття присвячена аналізу мовленнєвих актів асертивів у міжнародно-правовому дискурсі. Виокремлені основні типи асертивів за критерієм наявності або відсутності маркерів асертивної ілокутивної сили. Ідентифіковані прямі асертиви, що включають у свою перформативну частину маркери асертивної ілокуції; прямі асертиви, що не містять перформативного дієслова і у яких асертивна ілокутивна сила маркується у пропозиційній частині; асертиви з ілокутивною силою непрямих директивів. Виявлені особливості перекладацьких трансформацій, що використовуються під час перекладу асертивів в англомовному тексті українською мовою.

Ключові слова: мовленнєвий акт, асертив, міжнародно-правовий дискурс, переклад.

Вступ. Міжнародно-правовий дискурс як специфічна форма інституційної комунікації структурується сукупністю мовленнєвих актів, які за своєю ілокутивною силою корелюють з облігативною, комісивною, декларативною, експресивною і асертивною модальністю.

Незважаючи на те, що нормативні положення конвенційно формулюються у стилістиці комісивів (самозобов'язань сторін документу) і директивів (що приписують правила міжнародної поведінки), за частотністю в міжнародно-правових текстах переважають асертиви або констативи – акти, що констатують або описують стан справ. Серед асертивів, у свою чергу, як найбільш частотні ідентифіковані мовленнєві акти із ілокутивними силами твердження, заяви і визначення.

Превалювання асертивів, під структурною формою яких часто «маскуються» непрямі директиви, пояснюється інституційною специфікою природи міжнародного тексту, що є засобом колективного волевиявлення держав-сторін документу, які, до того ж, є суверенними суб'єктами. Відповідно, директивна ілокуція із граматичним маркером імперативного стану не є типовою характеристикою міжнародних нормативних актів, поступаючись місцем імпліцитному вираженню зобов'язань у формі асертивів-тверджень.

Типи асертивів і засоби їхнього перекладу українською мовою є предметом дослідження цієї наукової праці.

Стислий огляд публікацій по темі дослідження. Теоретичним підґрунтям роботи є ілокутивний вимір мовленнєвого акту як тип функції, визначеної в системі соціальних конвенцій [7; 8; 9; 10]. За визначенням Дж. Серля [8], асертиви є мовленнєвими актами, метою яких є опис «стану справ», констатація фактів. Стверджуючи, мовець / адресант бере на себе зобов'язання бути достовірним. Психологічний стан мовця – це стан впевненості. Іntenція – пристосувати «слова до світу» за допомогою тверджень, характеристик, визначень, описів, ідентифікацій тощо. Асертивна мета – «сказати, яким є стан справ».

Для реалізації завдань цього дослідження також має значення розмежування прямих і непрямих актів. Прямі акти є актами зв'язку між функцією і формою мовленнєвого акту, із наявністю в його структурі спеціальних маркерів ілокутивної сили (illocutionary force indicating devices). Насамперед, це перформативні дієслова і спосіб дієслів. Непрямі мовленнєві акти – це акти, які містять показників, передбачені для маркування інших мовленнєвих актів [10, с. 59-82].

Прагматичні властивості правового дискурсу дослі-

джувалися багатьма авторами, в тому числі в форматі теорії мовленнєвих актів [4; 5; 6; 12; 13].

На переконання багатьох науковців, правовий текст характеризується особливими ілокутивними силами «створення, зміни або припинення прав та обов'язків окремих осіб чи установ» [12]. Для таких текстів визначальним є певна опозиція між імперативним і індикативним способами дієслова, між тим, «що є, і тим, що має бути» [13], які, відповідно, є маркерами директивної і асертивної ілокутивних сил. Водночас, у міжнародно-правових документах така опозиція нерідко нейтралізується за рахунок імплікації директивної ілокуції структурними показниками асертивів, що перетворюються у такий спосіб на поліінтенційні акти, які суміщають дві інтенції: екпліковану асертивну і імпліковану директивну.

Мета дослідження: виявити засоби вираження і відтворення в українських перекладах асертивної ілокуції текстів міжнародного права. Мета розкривається у комплексі взаємопов'язаних завдань:

- 1) виокремити основні типи асертивних мовленнєвих актів, що функціонують у міжнародно-правовому дискурсі;
- 2) ідентифікувати перекладацькі трансформації, що використовують для перекладу різних типів асертивів українською мовою;
- 3) обґрунтувати вплив перекладацьких трансформацій на послаблення деонтичної модальності і юридичної сили документів.

Матеріал і методи дослідження. Для аналізу мовленнєвих актів у даному дослідженні було залучено такі різножанрові тексти міжнародного права, як: Пекінська декларація (Beijing Declaration) 1995 року [1], Декларація принципів толерантності (Declaration of Principles of Tolerance) 1995 року [2] і Рамкова конвенція про захист національних меншин (The Framework Convention for the Protection of National Minorities) 1995 року [12], Декларація Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів (United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples) 2007 року [14].

Використовувалась комплексна методика із інтеграцією методу актомовленнєвого аналізу, перекладацького аналізу із частковим залученням контекстуально-інтерпретаційного аналізу і елементів методу критичного дискурс-аналізу, що стосуються обґрунтування функцій номіналізації, маркованої теми та інших прийомів як засобу дистанціювання суб'єктів інституційних дискурсів від власних дій і, відповідно, мітгації їхньої відповідальності як агентів дій.

Результати та їх обговорення. Розглянемо основні типи асертивів в міжнародно-правовому дискурсі і особливості їхнього перекладу українською мовою.

Матеріал дослідження дозволив виокремити три основних типи асертивних мовленнєвих актів з огляду на ступень експліцитності асертивної ілокуції:

- 1) прямі асертиви, що включають у свою перформативну частину маркери асертивної ілокутивної сили;
- 2) прямі асертиви, що не містять перформативної частини і у яких асертивна ілокутивна сила маркується у пропозиційній частині, а також розповідним типом речення;
- 3) асертиви з ілокутивною силою непрямих директивів.

Перша виокремлена у дослідженні категорія асертивних мовленнєвих актів найчастіше впроваджуються таким перформативним дієсловом, як *to be convinced (that) (бути переконаними в тому, що)*, що позначає впевненість адресанта повідомлення у достовірності того, що викладено у пропозиційно-інформативній частині асертивного акту. Саме значення «впевненості» адресанта у повідомленому є базисною умовою успішності асертивних мовленнєвих актів:

We are convinced that: 13. Women's empowerment and their full participation on the basis of equality in all spheres of society, including participation in the decision-making process and access to power, are fundamental for the achievement of equality, development and peace. – Ми переконані в тому, що: 13. Розширення можливостей жінок та їхня всебічна участь на основі рівності в усіх сферах життя суспільства, включаючи участь у процесі прийняття рішень і доступ до влади, мають основне значення для досягнення цілей рівності, розвитку і миру [1].

В українському перекладі прямого асертивного акту задіяні такі трансформації, як додавання (the achievement of equality – для досягнення цілей рівності), в тому числі із синонімічною лексико-семантичною заміною (are fundamental – мають основне значення). За рахунок збільшення слів, насамперед, іменників в українському перекладі частково збільшується «оповідальність» акту, яка пов'язана із г[і]б[і]т[і]з[і]в[і] асертивно] ілокуції].

Іншим типом ідентифікованих прямих асертивів є акти, що не містять перформативної частини і у яких асертивна ілокутивна сила маркується у пропозиційному компоненті. У цьому типі актів ідентифіковані такі маркери асертивної ілокуції, як «іменниковість» (наявність значної кількості іменників, в тому числі неузгоджених означень) і маркована тема, які виконують особливу смислорозрізнавальну функцію у тому сенсі, що сприяють послабленню директивної модальності документу у цілому за допомогою тактики відволікання від самої дії і посилення її безагентивності.

Зокрема, в наведених нижче фрагментах одночасно представлені обидва прийоми: маркована тема виявляється у тому, що фразовим суб'єктом стає адвербіальна структура (*Consistent with respect for human rights*), що сприяє генералізації всього висловлення і деконкретизації дій, очікуваних від держав як адресатів документу. З тією ж метою вживається номіналізація (герундій: *weakening of one's convictions*) і значна кількість іменників, а також такий прийом, як приписування дії «неістоті» – фразовому суб'єкту, який не може бути їхнім референтним виконавцем:

Consistent with respect for human rights, the practice of tolerance does not mean toleration of social injustice or the abandonment or weakening of one's convictions. (...) It means accepting the fact that human beings, naturally di-

verse in their appearance, situation, speech, behaviour and values, have the right to live in peace and to be as they are. It also means that one's views are not to be imposed on others (article 1(4) DPT) [2] – Прояв толерантності, що співзвучно повазі прав людини, не означає терпимого ставлення до соціальної несправедливості, відмови від своїх або поступки чужим переконанням (...). Це означає визнання того, що люди за своєю природою відрізняються зовнішнім виглядом, становищем, мовою, поведінкою і цінностями і володіють правом жити в мирі та зберігати свою індивідуальність. Це також означає, що погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим (стаття 1(4) ДПТ).

Порівняння текстів оригіналу і перекладу дозволило виявити низку ознак перекладного тексту, що таким чином впливає на варіювання його асертивної модальності:

1) прийом використання маркованої теми не завжди відтворюється у тексті перекладу. Так, в українському перекладі завдяки використанню синтаксичної трансформації транспозиції фразовий суб'єкт співпадає з темою: *Consistent with respect for human rights, the practice of tolerance does not mean. – Прояв толерантності, що співзвучно повазі прав людини, не означає (...);*

2) номіналізація у вигляді герундію також може не відтворюватися, оскільки внаслідок використання перекладацької трансформації модуляції (розвиток смислу на основі встановлення каузального зв'язку між *weakening і поступка*, що, водночас, є умовно-антонімічною лексичною трансформацією (послаблення власних переконань – поступка чужим переконанням), відбувається зміна герундію іменником із втратою значення процесуальності: *weakening of one's convictions – поступки чужим переконанням;*

3) ступінь іменниковості, навпаки, збільшується в українському перекладі за допомогою синтаксичної трансформації транспозиції, заміни іменниками прикметникового звороту із додаванням лексичної одиниці *за своєю* і морфологічною трансформацією частиномовної перекатегоризації прислівника *naturally* у іменник *природою*: *human beings, naturally diverse in their appearance, situation, speech, behaviour and values, have the right – люди за своєю природою відрізняються зовнішнім виглядом, становищем, мовою, поведінкою і цінностями і володіють правом.*

Аналогічним чином, в українських перекладах замість герундію можуть вживатися дієслова, і за рахунок втрати номіналізації і зниження ступеню генералізації збільшується конкретність пропозиційного ілокутивного змісту – отже, збільшується ступень ілокутивної сили асертивної ілокуції.

Nothing in this Declaration may be interpreted as diminishing or eliminating the rights of indigenous peoples contained in treaties, agreements and other constructive arrangements (37 (2), UNDRIP)

Ніщо в цій Декларації не може бути витлумачено як таке, що приміщує або виключає права корінних народів, які містяться в договорах, угодах та інших конструктивних домовленостях (стаття 37(2), ДПКН) [14].

І, навпаки, в українських перекладах ідентифіковані випадки залучення альтернативних модальних ресурсів у вигляді маркованої теми: замість фразового суб'єкту в українській версії документа застосовується прислівниковий зворот, що, на нашу думку, послаблює відповідальність агентів дії за власні дії, тобто у випадку міжна-

родного документу послаблює деонтичну модальність і юридичну силу:

States shall undertake effective consultations with the indigenous peoples concerned, through appropriate procedures and in particular through their representative institutions, prior to using their lands or territories for military activities (article 30 (2) UNDRIP). – Перед використанням земель або територій корінних народів для військової діяльності держави проводять ефективні консультації із зацікавленими корінними народами шляхом належних процедур і, зокрема, через їхні представницькі інституції (стаття 30 (2) ДООНПІКН) [14].

Третім типом ілюстрованих у дослідженні асертивних актів є асертиви з ілюктивною силою непрямих директивів.

Важливим є те, що асертивної ілюкції такі акти набувають саме в перекладах, завдяки трансформації опущення модального дієслова зобов'язання *shall*.

The Parties *shall ensure* respect for the right of every person belonging to a national minority to freedom of peaceful assembly, freedom of association, freedom of expression, and freedom of thought, conscience and religion (article 7, Framework Convention for the Protection of National Minorities) – Сторони *забезпечують* поважання прав кожної особи, яка належить до національної меншини, на свободу мирних зборів, свободу асоціації, свободу виявлення поглядів і свободу думки, совісті та релігії [11].

Порівняння фрагментів вихідного тексту і тексту перекладу показує, що завдяки трансформації опущення модального дієслова зобов'язання *shall* в українському перекладі втрачається маркер ілюктивної сили прямого директиву. Відповідно, за відсутністю такого маркеру мовленнєвий акт у цільовому тексті набуває асертивної ілюкції твердження замість директивної ілюкції зобов'язання. Отже, у аналогічних випадках застосування трансформації опущення основного показника ілюктивної ілюкції в українському перекладі має місце певне зниження облігативної модальності за рахунок епістемічної, що спирається на поліінтенціональний акт асерти-

ву із двома інтенціями: твердження і імпліцитної рекомендації.

Висновки. Матеріал статті дозволив дійти висновків про те, що одними з найпоширеніших, поряд з асертивами і комісивами, є в міжнародно-правовому дискурсі мовленнєві акти асертивів, які виконують різні конститутивно-ілюктивні функції: твердження, заяви, визначення, виявлення непрямой директивної ілюкції рекомендації і зобов'язання.

Ідентифіковані такі базисні типи асертивів, як: прямі асертиви, що включають у свою перформативну частину маркери асертивної ілюктивної сили; прямі асертиви, що не містять перформативної частини і у яких асертивна ілюктивна сила маркується у пропозиційній частині; асертиви з ілюктивною силою непрямих директивів. Перший тип асертивних актів відзначений наявністю такого маркеру асертивної ілюктивної сили, як перформативне дієслово *to be convinced (that)* із значенням «впевненості» адресанта у повідомленому. Другий тип асертивів характеризується відсутністю перформативного маркеру. Показником асертивної ілюкції є наявність значної кількості іменників, в тому числі неузгоджених означень і маркованої теми, що сприяють послабленню директивної модальності документу. Третім типом ілюстрованих у дослідженні асертивних актів є асертиви з ілюктивною силою непрямих директивів.

Серед перекладацьких трансформацій, що використовуються під час перекладу асертивів в англомовному тексті українською мовою, найпоширенішими є трансформації додавання, опущення, модуляції, морфологічної частини мовної перекатегоризації, транспозиції, лексико-семантичної синонімічної заміни. Опущення в українському перекладі модального дієслова зобов'язання *shall*, що виконує у вихідному тексті функцію показника директивної ілюктивної сили, послаблює облігативну модальність фрагменту міжнародно-правового тексту за рахунок заміни прямого директиву непрямим – із формальними показниками асертивної ілюкції.

REFERENCES

1. Beijing Declaration, Fourth World Conference on Women. URL: Beijing Declaration (un.org)
2. Declaration of Principles of Tolerance, 1995. URL: Declaration of Principles on Tolerance: UNESCO
3. Baicchi, Annalisa. Speech Act Theory. In: Siobhahn Chapman and Christopher Routledge (eds.) Key ideas in linguistics and the philosophy of language. Edinburgh: University Press, 2009. P. 212-219.
4. Bernal, Carlos L. A speech act analysis of judicial decisions. In: European Journal of Legal Studies, 2007. Vol.1, 2, P. 1-20.
5. Fiorito, Lorenzo. On performatives in legal discourse. In: Metalogicon, XIX, 2, 2006. P. 101-112.
6. Kone, N. Speech Acts in UN Treaties: A Pragmatic Perspective. Open Journal of Modern Linguistics. Vol. 10 (6), 2020. P. 813-828.
7. Kravchenko N. Illocution of direct speech acts via conventional implicature and semantic presupposition / Lege artis. Language yesterday, today, tomorrow. The Journal of University of SS Cyril and Methodius in Trnava. Warsaw: De Gruyter Open, 2017. Vol. II (1), June 2017. P. 128-168.
8. Kravchenko N.K. Indirect speech acts' via conversational implicatures and pragmatic presuppositions. Cognition, communication, discourse. Vol. 14, 2017a. P. 54-66.
9. Searle, J. R. Speech Act: An Essay in the Philosophy of Language. London: Cambridge University Press, 1969. 203 p.
10. Searle, J. Indirect Speech Acts. In P. Cole, & J. Morgan (Eds.), Syntax and Semantics 3: Speech Acts, 1975. P. 59-82.
11. The Framework Convention for the Protection of National Minorities, 1995. URL: Text of the Framework Convention for the Protection of National Minorities (coe.int) CETS 157 - Framework Convention for the Protection of National Minorities (coe.int).
12. Tiersma, P. Legal Language. Chicago, IL: University of Chicago Press, 2010. 328 p.
13. Trosborg, A. Acts in Contracts: Some Guidelines for Translation. Amsterdam: Benjamins? 1994/ 435 p.
14. United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, 2007. URL:

Means of expression and rendering in Ukrainian translations of assertive illocution of international legal texts

I. P. Ihnatenko, Zh. L. Lemeshko

Abstract. The article focuses on the analysis of assertive speech acts in international legal discourse. The main types of assertives are distinguished based on the criterion of presence or absence of markers of assertive illocutionary force. The paper has identified the following types of acts: direct assertive, marked performative devices of assertive illocution; direct assertives that do not contain a performative verb and assertives with illocutionary force of indirect directives. The peculiarities of translation transformations used during the translation of assertives from English into Ukrainian are revealed.

Keywords: *speech act, assertive, international legal discourse, translation.*